

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

Олександр Вакулєнко

кандидат психологічних наук,
асистент кафедри загальної психології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
(м. Київ, Україна)
oleksandr.vakulenko@gmail.com

УДК 159.9:349.6] (477)

ПРАВОВИЙ, ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ГРОМАДІ

АНОТАЦІЯ. Проблема моральної шкоди, завданої громаді (зокрема, в разі екологічних правопорушень), встановлення факту заподіяння, чинників та міри цієї шкоди є вкрай актуальною. Питання ж компенсації моральної шкоди та методика її розрахунку належить до найскладніших у юридичній практиці. У різних країнах його вирішують по-різному; в Україні після призупинення використання методики О. Ерделєвського проблема відшкодування моральних збитків набула особливої гостроти. Тим паче, коли це стосується групових позовів. У зв'язку з цим очевидною є потреба теоретичних і методологічних розробок у цьому напрямі.

Метою статті є аналіз правового, психологічного та соціально-економічного аспектів проблеми моральної шкоди, завданої громаді, а також розробка (на практичній основі) альтернативного методу розрахунку її відшкодування з можливістю подальшої конвертації у грошовий еквівалент.

Встановлено, що існуючий процесуальний інструментарій і правова невизначеність у матеріальному праві на сьогодні не сприяють розвитку інституту екологічних *class-action* в Україні, хоча право на *class-action* для природоохоронних неурядових громадських організацій гарантоване спеціальним законодавством (ст. 21 Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища” та Закон України “Про громадські об'єднання”). Отже, постраждала громада може обрати групову форму захисту права, стаючи суб'єктом відшкодування. Принциповим та обов'язковим є лише зазначення меж групи за просторовим принципом, часом та іншими обставинами. Саме така група (громадська організація “Фонд подолання наслідків Васильківської трагедії”) звернулася до Асоціації психологів України (далі – АПУ) з проханням розробити методологічний інструментарій визначення розміру моральної шкоди, заподіяної постраждалим. Оскільки факт заподіяння моральної шкоди встановлює лише суд, нашим завданням було визначити обсяг моральних страждань потерпілих внаслідок техногенної катастрофи та виявити рівні

© Олександр Вакулєнко, 2018

вираженості посттравматичного стресового розладу. Впродовж декількох місяців таке дослідження було проведено фахівцями АПУ на основі теоретичного аналізу проблеми та методологічного обґрунтування діагностики тяжкості й глибини моральних страждань, яких зазнали члени громади. У статті докладно представлено алгоритм дослідження та його результати.

На основі проведеної роботи було розроблено формулу монетизації завданих громаді моральних збитків. Базуючись на Цивільному кодексі України та загальній судовій практиці визначення моральної шкоди, ми використали низку психологічних коефіцієнтів, а за грошову основу взяли середнє арифметичне від суми мінімальних заробітних плат за час, що минув від техногенної катастрофи. У статті обґрунтовується компетентність фахового висновку за сукупними результатами проведених психодіагностичних процедур і наводиться остаточна формула монетизації моральних страждань. Аргументується також важливість соціально-психологічного та соціально-економічного аспектів проблеми.

Ключові слова: моральна шкода; моральні страждання; екологічне право; *class action*; психодіагностика; монетизація.

Встановлення факту заподіяння моральної шкоди, завданої громаді, визначення чинників та міри цієї шкоди, а головне – методика розрахунку належної компенсації належать до найскладніших питань юридичної практики, і не лише в нашій країні. У світовій юридичній практиці питання компенсації моральної шкоди вирішується по-різному, зокрема, у багатьох країнах шляхом уведення різних цифрових орієнтирів для судів. Наприклад, у Німеччині та Іспанії з цією метою створені спеціалізовані таблиці для конкретних випадків заподіяння шкоди (медичні помилки, дорожньо-транспортні пригоди тощо); подібна системна класифікація існує в Чехії. Розміри компенсації також визначаються по-різному: наприклад, існують обмеження максимальної (США, Японія) чи мінімальної виплат (Англія, Франція), інколи в поєднанні з установленням тарифів (Англія, Франція, Італія). У Франції та Італії суми компенсацій за конкретну заподіяну шкоду визначені та закріплені на законодавчому рівні. Законодавство Російської Федерації (далі – РФ) також передбачає відшкодування моральної шкоди (ст. 151 Цивільного кодексу РФ)¹. С. Сорокіна з цього приводу зазначає:

Під моральною шкодою розуміють фізичні та моральні страждання, які перенесла людина. Відшкодування моральної шкоди здійснюється у грошовій формі, однак законодавство не обумовлює методику розрахунку розміру відшкодування. Аналіз судових рішень за позовами про відшко-

¹ Гражданский кодекс Российской Федерации <http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_5142/ес459f13483f7f47883f57fda6aace1b2cb86ac4/> дата обращения 20 Март 2018.

дування моральної шкоди показав, що суми компенсацій коливаються від 100 рублів до \$ 1 млрд².

Із питанням обрання належної методики розрахунку моральної шкоди (зокрема, заподіяної екологічним правопорушенням) тісно пов'язане питання вмотивованості судового рішення, однієї з основних вимог його якості. Особливий інтерес становить можливість пред'явлення позовів на захист екологічних прав необмеженого кола осіб, оскільки специфіка екологічних правопорушень зумовлена тим, що абсолютна більшість із них, – окрім того, що ушкоджують життя, здоров'я і майно конкретно визначених постраждалих, – також заподіюють шкоду необмеженому колу осіб. Адже природа та навколишнє середовище є загальним суспільним благом, середовищем для життя і розвитку будь-якої людини. Щодо таких інтегрованих і комплексних об'єктів у теорії правовідносин сформульовано правовий режим загального суспільного блага (*public expenditure*)³, що було формалізоване у ст. 13 Конституції України, згідно з якою:

Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу⁴.

Метою дослідження є аналіз правового, психологічного та соціально-економічного аспектів проблеми моральної шкоди, завданої громаді, а також розробка (на практичній основі) альтернативного методу розрахунку її відшкодування з можливістю подальшої конвертації у грошовий еквівалент. Навколишнє середовище як суспільне благо використовується необмеженим колом осіб для життєдіяльності та розвитку; таке використання є спільним і може уособлюватися у спеціальному індивідуальному природокористуванні. Водночас персоніфіковане індивідуальне спеціальне природокористування є частиною загального права власності народу України (з огляду на те, що окремий природокористувач є його частиною). Кожній особі має забезпечуватися рівний і безперешкодний доступ до природних благ у визначеному законом порядку, і кожний потребує збереження корисних властивостей навколишнього середовища. Індивідуальне спеціальне природокористування і споживання природ-

² С. Сорокіна, 'Стоимость жизни человека как интегральный показатель отношения государства к человеческому капиталу' (2012) 11 Медицинские новости 30.

³ С. Osgood and G. Suci and P. Tannenbaum, *The Measurement of Meaning* (University of Illinois Press 1957).

⁴ Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

них ресурсів не виключає спільного публічного права власності народу. Довкілля як суспільне благо розглядається як об'єктивна та невід'ємна умова задоволення життєвих потреб людини⁵. Жодна людина не може бути позбавлена права користування навколишнім середовищем – таке право органічно входить у розуміння права на життя.

Будь-яка шкода, завдана навколишньому природному середовищу, стосується загальних публічних благ і є такою, що заподіюється необмеженій кількості осіб (зокрема, проявляється вона у випадках забруднення атмосферного повітря промисловими підприємствами). Дуже часто може мати багатоступеневу структуру: скажімо, незаконна рубка лісу порушує не тільки права конкретного власника певних ділянок лісового фонду, а й права необмеженого кола осіб – народу України – на власність на ліси, право на біологічне розмаїття флори, на чисте атмосферне повітря (враховуючи атмосфероочисні властивості лісів) тощо.

Отже, йдеться про порушення екологічних прав необмеженого кола осіб. Власне, сфера екології і є тим майданчиком, місцем перетину правовідносин, де інститут позовного провадження захисту необмеженого кола осіб розкривається найбільш рельєфно.

Своїми витоками цей інститут походить від правових систем країн загального права (*common law*), де, власне, він найбільше розвинутий і має загальну назву – *class action*.

Однак існуючий процесуальний інструментарій і правова невизначеність у матеріальному праві, зокрема у Законі України “Про охорону навколишнього природного середовища” (далі – Закон)⁶, на сьогодні не сприяють розвитку інституту екологічних *class action* в Україні через непристосованість процесуального та екологічного права до механізмів захисту екологічних прав.

Відповідно до п. “ж” ст. 21 Закону громадські організації в галузі охорони навколишнього природного середовища мають право ‘подавати до суду позови про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, в тому числі і здоров'ю громадян, і майну громадських організацій’⁷.

Таким чином, право на *class action* для природоохоронних неурядових громадських організацій (далі – НГО) гарантоване спеціальним законом.

Тому позивачем, за формулою цієї норми, є саме НГО як суб'єкт звернення, а не сукупність громадян-співпозивачів (процесуальних співучас-

⁵ J Seneca and M Taussig, *Environmental Economics. Englewood Cliffs* (Prentice Hall 1973).

⁶ Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.

⁷ Там само.

ників). НГО є саме самостійним позивачем, а не процесуальним представником своїх членів. Це означає, що немає потреби оформлювати окремо довіреності на процесуальне представництво у суді від громадян – членів НГО. Як бачимо, у конституційній статті відсутня вказівка на обов'язкове членство таких громадян у складі НГО, тому остання може пред'явити позов і про відшкодування шкоди будь-яким громадянам, навіть якщо вони не є її членами. Відсутність довіреності означає, що позивач (фонд) діє від власного імені і на свій розсуд, оскільки наділений диспозитивними правами позивача, а не діє від імені своїх членів за довіреністю. Відповідно до цього розподіл сум компенсації відшкодування є особистою справою стягувача (позивача).

Окрім того, таке правило міститься і у нормі ст. 124 Конституції України – 'юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір'⁸. Це означає, що якщо громадяни обрали для себе колективну, а не індивідуальну форму захисту своїх прав, то такий спір підлягає судовому розгляду. У новій редакції Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) утверджується принцип "верховенства права": 'Якщо суд доходить висновку, що закон чи інший правовий акт суперечить Конституції України, суд не застосовує такий закон чи інший правовий акт, а застосовує норми Конституції України як норми прямої дії'⁹. Відповідно до ст. 56 нової редакції ЦПК України:

У випадках, встановлених законом, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні і юридичні особи можуть звертатися до суду із заявами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб або державних чи суспільних інтересів та брати участь у цих справах¹⁰.

Аналогічна норма у старій редакції ЦПК України не передбачала такого права у фізичних і юридичних осіб, а наділяла відповідними повноваженнями лише державні органи та прокуратуру. Натомість нова норма ЦПК України передбачає таку можливість для юридичних осіб, тобто відкриває екологічним НГО можливість для *class action*. Крім того, у ст. 4 також міститься новела щодо захисту прав інших осіб: 'У випадках, встановлених законом, до суду можуть звертатися органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб або державних чи суспільних інтересах'¹¹.

⁸ Конституція України (н 4).

⁹ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40-41, 42. Ст. 492.

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само.

Спеціальним законом, який надає право екологічним НГО для звернення до суду в інтересах громадян, є зазначена ст. 21 Закону¹², а також Закон України “Про громадські об’єднання”, який дає змогу передбачати у Статутах ГО право на звернення до суду в інтересах членів¹³.

Постраждалим суб’єктом у такій категорії є саме “група” (“клас”, “колектив”), а не індивідууми. НГО як позивач уособлює саме групу. Особа має обрати, у якій формі вона бажає захищати свої права – в індивідуальній чи у груповій. Відсутні будь-які перепони індивідуально знайти психолога та адвоката, самотійно зібрати докази, сплатити судові збори та звернутися до суду. Однак якщо особа обрала для себе групову форму захисту своїх прав, то це є її диспозитивним правом. Закон не забороняє захищати свої права у будь-якій не забороненій формі. Відповідно до Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) ‘суд може захистити право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом чи судом у визначених законом випадках’ (ст. 16)¹⁴; ‘право на захист особа здійснює на свій розсуд’ (ст. 20)¹⁵.

У разі заперечення з боку процесуальних противників такої форми захисту (з мотиву, що він нібито не передбачений законом), слід брати за основу ст. 5 ЦПК України у новій редакції, з якої випливає:

У випадку, якщо закон або договір не визначають ефективного способу захисту порушеного, невизнаного або оспорюваного права, свободи чи інтересу особи, яка звернулася до суду, суд відповідно до викладеної в позові вимоги такої особи може визначити у своєму рішенні такий спосіб захисту, який не суперечить закону¹⁶.

Такої норми також раніше не було у ЦПК України. У частині 10 ст. 10 підтверджується зазначене: ‘Забороняється відмова у розгляді справи з мотивів відсутності, неповноти, нечіткості, суперечливості законодавства, що регулює спірні відносини’¹⁷.

Принцип диспозитивності прямо закріплює право громадян розпоряджатися своїми цивільно-процесуальними правами на власний розсуд. Таке право мають також особи, в інтересах яких заявлено вимоги (ч. 3 ст. 13 ЦПК України у новій редакції)¹⁸.

¹² Про охорону навколишнього природного середовища (н 6).

¹³ Про громадські об’єднання: Закон України від 22 березня 2012 р. № 4572-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 1. Ст. 1.

¹⁴ Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Там само.

До прикладу, у США існує чітко закріплене процесуальне правило, що у разі обрання особою групової форми захисту права (*class action*), вона позбавляється процесуальної можливості звернутися з індивідуальним позовом із таким самим предметом і з тих самих підстав; і навпаки – у разі індивідуального звернення до суду із самостійним позовом особа позбавляється права вступити до групи (*class*), що подає позов, оскільки визнається такою, що вже використала своє право.

При зверненні з груповим позовом принципове значення має те, що суб'єктом відшкодування є саме група, а тому індивідуалізація особливостей і характеру заподіяння шкоди кожній окремій особі є не принциповою і навіть зайвою. Так, у США не допускається навіть поіменно зазначення усіх членів групи, що прямо заборонено процесуальним законом. Принциповим і обов'язковим є лише зазначення меж групи за просторовим принципом, часу та інших обставин, що свідчать про спільність заявлених вимог.

Розрізняють “групу” і “клас”: група – це загальна спільність людей, але група набуває статусу “класу” після пред'явлення позову. Наприклад, група “пролетарі усіх країн” не може бути визнана процесуальним класом у суді, оскільки відсутні процесуальні критерії такого визначення, а ось “наймані працівники мережі ресторанів МакДональдз, які працювали у період ‘з ... по’” – це вже визнається класом.

Коли до Асоціації психологів України (далі – АПУ) 15 листопада 2017 р. звернулася ГО “Фонд подолання наслідків Васильківської трагедії” з проханням розробити методологічний інструментарій визначення розміру моральної шкоди, заподіяної постраждалим, – важливим було те, що суб'єктом відшкодування у цій справі постає саме група. Адже вона об'єднана за просторовим принципом (мешканці конкретної території); за часом – ті, що проживали там на час аварії; за спільністю вимог – компенсація шкоди, заподіяної від одного джерела.

Тож було укладено меморандум співпраці між АПУ та ГО “Фонд подолання наслідків Васильківської трагедії”, згідно з яким розробка методологічного інструментарію визначення розміру моральної шкоди мала здійснюватися на основі дослідження соціально-психологічного стану постраждалих – з метою виявлення міри й ступеня моральних страждань, психокорекції та прогностичних висновків. Оскільки факт заподіяння моральної шкоди встановлює лише суд, завданням було визначити конкретні чинники такої шкоди, обсяг заподіяних людям моральних страждань внаслідок отриманої психотравми, а також виявити рівні вираженості посттравматичних наслідків. Упродовж декількох місяців таке дослідження було проведене фахівцями АПУ на основі тео-

ретичного аналізу проблеми та методологічного обґрунтування діагностики тяжкості й глибини моральних страждань, яких зазнали потерпілі. Було створено теоретико-методологічну модель діагностичної анкети та сформовано вибірку респондентів із числа потерпілих, розподілених на соціально-демографічні групи за критеріями статі, віку, сімейного стану, рівня освіти та професійної зайнятості.

Структура анкети складається із біографічних даних та двох діагностичних блоків.

Блок 1 визначає ретроспективну суб'єктивну оцінку переживань, викликаних психотравмуючою ситуацією (пожежа на нафтобазі), що містить шість метричних шкал. За ними досліджувані мають оцінити інтенсивність прояву гострих психоемоційних реакцій, а також вплив переживань, викликаних пожежею, на основні сфери їхнього життя.

Кожна з шести шкал має три інтервали, які, на основі їхнього ранжування за інтенсивністю прояву, вказують на ступінь вираженості вимірюваної ознаки. В інтервалах нульова точка встановлюється довільно; величини, одиниці та напрямок відліку задаються фахівцем залежно від мети та завдань дослідження. В основу розробки метричних шкал було покладено методіку семантичного диференціалу Ч. Осгуда. Метод дає змогу сконструювати як індивідуальний, так і груповий семантичний простір задля встановлення факту наявності та ступеня психотравматизації постраждалих представників ГО "Фонд подолання наслідків Васильківської трагедії". Координатами об'єкта дослідження є його оцінки за градуєваними шкалами¹⁹. При розробці анкети було використано уніполярний тип діагностичних шкал, що має назву "Шкали Степела/Лайкерта". У такий спосіб обрані об'єкти (ситуації та стани) оцінюються за мірою вираження певної властивості²⁰.

Обрані нами метричні шкали мають вигляд чотиризначного континууму, що характеризує інтенсивність прояву досліджуваних явищ. Числові значення:

- 0 – відсутність будь-яких переживань;
- 1 – вказує на незначну вираженість досліджуваних явищ;
- 2 – показник середньої інтенсивності прояву;
- 3 – високий рівень вираженості досліджуваного явища.

До першого блоку належать шість шкал:

1. Шкала ретроспективної оцінки загального психічного стану постраждалого, гострих афективних реакцій та негативних переживань, викли-

¹⁹ Osgood and Suci and Tannenbaum (n 3).

²⁰ А Наследов, *Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных: учебное пособие* (Речь 2004); Е Сидоренко, *Методы математической обработки в психологии* (Речь 2003).

каних пожежею на нафтобазі. Окремо досліджуваному пропонується проаналізувати та оцінити наявність у себе таких психологічних станів та почуттів, як “тривога”, “страх”, “паніка”, “безпомічність”, “злість”, “розпач”, “стрес”. Обраний нами перелік емоцій та станів спирається на підхід Ф. Василюка, який визначає типові негативні переживання особистості в критичних ситуаціях²¹.

2. Шкала суб’єктивної оцінки сфери міжособистісної взаємодії у родині. Досліджуваний визначає, як змінилися його стосунки з рідними та друзями внаслідок екологічної катастрофи та викликаних нею негативних психічних станів і переживань.

3. Шкала суб’єктивної оцінки професійної діяльності постраждалого дає змогу визначити вплив емоційних переживань та гострих стресових реакцій, викликаних катастрофою, на професійну діяльність: його стосунки з керівництвом, колегами, загальну працездатність та ефективність роботи.

4. Шкала оцінки соматичного стану досліджуваного. Вона встановлює міру суб’єктивної шкоди, якої зазнало фізичне здоров’я постраждалого у зв’язку з пожежею: психосоматичні порушення, гострі органічні реакції та відстрочені захворювання.

5. Шкала суб’єктивної оцінки інтенсивності та глибини переживань, викликаних екологічними змінами у місці проживання внаслідок пожежі на нафтобазі. Досліджувані вказують на ті зміни навколишнього середовища, що мали деструктивний вплив на психологічний комфорт та погіршили загальну якість життя постраждалого.

6. Шкала суб’єктивної оцінки інтенсивності та глибини переживань досліджуваного, викликаних майновими втратами внаслідок пожежі.

Блок 2 поєднує в собі дві діагностичні шкали: загальну суб’єктивну оцінку тяжкості наслідків психотравматизації, завданих постраждалим пожежею на нафтобазі, та фахову оцінку рівня психотравматизації досліджуваних.

Шкала загальної суб’єктивної оцінки тяжкості наслідків психотравматизації має вигляд чотиризначного континууму, на якому постраждалим пропонується визначити силу вираження та глибину своїх переживань. При виставленні оцінки інтерв’юер просить пригадати відчуття, негативні емоції та дискомфорт, якого зазнало усталене життя постраждалих: їхні стосунки з родиною, професійна діяльність, психічне та соматичне здоров’я, переживання, пов’язані з погіршенням екологічної ситуації та матеріальними втратами, спричиненими пожежею.

²¹ Ф Василюк, *Психологія переживання (аналіз преодолення критических ситуацій)* (Из-во МГУ 1984).

Фахова оцїнка психологїчної травматизації досліджуваних визначається на основї чотиризначної шкали інтервалів, що дає змогу встановити інтенсивність та силу прояву наслідків психотравматизації постраждалих:

- 0 – відсутність ознак психотравматизації;
- 1 – низький рівень психотравматизації;
- 2 – середній рівень психотравматизації;
- 3 – високий рівень прояву психотравматизації.

Оцїнювання здійснюється особисто фахівцем на основї результатів бесїди з досліджуваними. Оцїнка базується не тільки на вербальних висловах постраждалих, а й передусім на їхніх афективних реакціях, що проявляються під час бесїди на невербальному рівні (інтонації голосу, позі, міміці тощо). Фахівцями є дипломовані психологи, члени АПУ, які мають досвід у проведенні психодіагностичних досліджень.

У результатї діагностики отримані первинні бали переводяться у психологїчні коефіцієнти, що є складовими формули визначення моральної шкоди.

При розробці значень психологїчних коефіцієнтів, що відповідають чотирьом рівням вираженості наслідків психотравматизації, їх інтенсивності та глибини, використано метод семантичного диференціалу Ч. Осгуда та психометричні правила побудови інтервальних шкал²².

У процесї дослідження застосовувалися такі методи: аналіз, синтез, узагальнення, індукція, контент-аналіз (інтернет-джерел, урядових документів та звітів), структуроване інтерв'ю, інтент-аналіз суб'єктивної інформації, статистичні методи обробки отриманої інформації (дисперсійний, багатофакторний, регресійний та кореляційний аналізи, а також методи середніх величин, відсоткового співвідношення, стандартних відхилень).

Було створено батарею взаємодоповнюючих методик: методика дослідження психологїчного анамнезу (№ 14.1.07 за реєстром методик проведення судових експертиз); методика систематизованої фіксації та квантифікації одиниць психологїчного змісту у досліджуваному матеріалі (№ 14.1.23 за реєстром методик проведення судових експертиз); методика Р. Кеттелла (№ 14.1.48 за реєстром методик проведення судових експертиз, з метою багатофакторного дослідження та оцїнки індивідуально-психологїчних особливостей особистості досліджуваного); Опитувальник вираженості психопатологїчної симптоматики Л. Дерогатїса (*Symptom Check List-90-Revised – SCL-90-R*, з метою оцїнки па-

²² В Петренко, *Введение в экспериментальную психосемантику: исследование форм репрезентации в обыденном сознании* (Изд-во МГУ 1983); Osgood and Suci and Tannenbaum (п 3).

тернів психологічних ознак дискомфорту та його ступеня у широкого кола досліджуваних); шкала оцінки травматичності події (*Impact of Event Scale*, з метою виявлення симптомів посттравматичного стресового розладу та оцінки ступеня їх вираженості); методика психологічного аналізу особистості (автор О. Морозов).

У результаті дослідження із застосуванням валідного психодіагностичного інструментарію, реалізованого за допомогою програмного пакету даних *SPSS 17* та *Excel* для *Windows*, – було констатовано у групі потерпілих наявність: симптоматики посттравматичного стресового розладу та відчуття психологічного дискомфорту як наслідок екологічної трагедії; з'ясовано взаємозв'язки у плеяді причинно-наслідкових зв'язків травматичних подій, представлено регресійну модель психосоматизації постраждалих членів громади та виокремлено п'ять чинників психотравматизації досліджуваних.

Достовірність і надійність отриманих результатів забезпечувалися методологічною обґрунтованістю вихідних теоретичних положень, застосуванням блоку методів та методик, що відповідають меті, завданням предмета й об'єкта наукового дослідження, репрезентативністю вибірки, взаємопоєднанням коректно підібраних кількісних та якісних методів математико-статистичної обробки отриманих даних.

Особливо складним завданням виявилось питання монетизації моральної шкоди. У зв'язку з призупиненням використання методики О. Ерделевського, розроблений нами альтернативний метод розрахунку заподіяної моральної шкоди з можливістю її подальшої конвертації у грошовий еквівалент базується на формулі, яка була створена на основі попереднього варіанта²³ і модифікована. Базуючись на ЦК України та загальній судовій практиці визначення моральної шкоди, було використано коефіцієнти патернів психологічних ознак дискомфорту, коефіцієнт суб'єктивної оцінки травматичності події, коефіцієнт оцінки психологічної травматичності фахівцем, а також коефіцієнт тривалості невизначеної ситуації, що поглиблює наслідки посттравматичного стресового розладу. За грошову основу було взято середнє арифметичне від суми мінімальних заробітних плат за час, що минув від техногенної катастрофи.

Коефіцієнти, зі свого боку, визначаються за допомогою стандартизованих методик, які використовуються у процесі дослідження. Кожному коефіцієнту присвоюється низький, середній або високий рівень ступеня психологічної травматичності події за оцінкою фахівця. Можливим є значення коефіцієнта, що дорівнює нулю, – у разі відсутності змін, що

²³ O Vakulenko and M Frolov, 'The Notion of "Moral Harm" as an Interdisciplinary Category: the Ways of Solving the Problem of Reimbursement' [2017] 12(18) Eurasian Academic Research Journal 11.

могли утворитися внаслідок психотравмуючої події. Таким чином, коефіцієнт моральних страждань визначається двома блоками: до першого відноситься коефіцієнт патернів психологічного дискомфорту (*d*) як об'єктивний результат психодіагностичного дослідження за формалізованою методикою, а до другого – показник співвідношення суб'єктивної оцінки психотравматичних наслідків події респондентом та їх оцінки фахівцем.

Коефіцієнт патернів психологічного дискомфорту (*d*) визначається на основі методики вираженості психопатологічної симптоматики (*SCL-90-R*). Зважаючи на той факт, що максимальний бал по кожній із дев'яти діагностичних шкал за методикою *SCL-90-R* дорівнює 4, то, відповідно, максимальний підсумковий результат постраждалого може сягати 36 балів. Тому при розробці значень коефіцієнта патернів психологічного дискомфорту (*d*), що відповідають чотирьом рівням вираженості наслідків психотравматизації, їх інтенсивності та глибини, використано метод семантичного диференціалу Ч. Осгуда й психометричні правила побудови інтервальних шкал. Числові значення 0-50-100-150 відповідають чотиризначній уніполярній шкалі методики (*SCL-90-R*)²⁴.

Переведення первинних значень методики (*SCL-90-R*)
у коефіцієнт патернів психологічного дискомфорту (*d*)
формули визначення моральної шкоди

Діагностичні шкали	Рівень вираженості патернів психологічного дискомфорту			
	Відсутність прояву	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Сумарний бал за методикою <i>SCL-90-R</i>	1–9	10–18	19–27	28–36
Коефіцієнт патернів психологічного дискомфорту (<i>d</i>)	1	50	100	150

Визначення патернів психологічної травматичності події (*pts*) стає можливим за допомогою однойменної методики, що спрямована на виявлення симптомів посттравматичного стресового розладу. Крім того, у формулі використовується коефіцієнт оцінки психологічної травматичності події фахівцем (*ex*), що визначається за допомогою компетентного фахового висновку за сукупними результатами проведених психодіагностичних процедур. Для уникнення феномена симуляції, дисимуляції чи агравації, а також мінімізації суб'єктивності фахівця, відповідно до процедур психодіагностичного обстеження, показник одер-

²⁴ Петренко (n 23); Osgood and Suci and Tannenbaum (n 3).

жується у результаті обрахування середнього арифметичного значення цих коефіцієнтів.

Отримані дані аналізуються й обраховуються за допомогою статистично-математичних методів та таблиці переведення первинних даних у коефіцієнти.

Компенсація моральної шкоди визначається за формулою:

$$M = mzp * d * ((pts + ex)/2) * t$$

де M – розмір відшкодування моральних збитків, завданих особі;
 mzp – середнє арифметичне від суми мінімальних заробітних плат за час, що минув від техногенної катастрофи (станом на 10 березня 2018 р. становить 2 235,2 грн);

d – коефіцієнт патернів психологічного дискомфорту;

pts – коефіцієнт суб'єктивної оцінки психологічної травматичності події;

ex – коефіцієнт оцінки психологічної травматичності події фахівцем;

t – часовий коефіцієнт.

За сукупним результатом орієнтовний розмір компенсації є умовним грошовим еквівалентом спричиненої потерпілій особі моральної шкоди.

Висновки. Підсумовуючи викладене, окремо слід наголосити на важливості обґрунтованого справедливого вирішення подібних справ. Неадекватне ставлення до групових позовів, байдужість до моральних страждань громадян, ігнорування їхніх прав (при декларативному проголошенні “правового суспільства”) мають тяжкі наслідки: з одного боку, масова пасивність і соціальна апатія, а з другого – підвищена агресивність і тотальна ворожість. У суспільстві, враженому аномією, панують хаос і соціальний нігілізм, девальвуються інституційні й моральні норми – населення перетворюється на неструктуровану масу, підготовлену для будь-якого маніпулювання нею²⁵. Тому визначальну роль має відіграти вчасне соціальне коригування, гнучкість соціальних структур, швидкість та ефективність їхньої реакції. У такій ситуації навіть поодинокий факт встановлення соціальної справедливості, відновлення порушених конституційних прав громадян сприятиме загальному оздоровленню психологічного клімату в суспільстві, що є надважливим завданням сьогодення для України.

²⁵ О Донченко та Ю Романенко, *Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення): монографія* (Львів 2001) 90.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine] vid 28 chervnia 1996 r. № 254k/96-VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. St. 141 (in Ukrainian).
2. Pro gromadski obiednannia [About Public Associations]: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine] vid 22 bereznia 2012 r. № 4572-VI. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2013. № 1. St. 1 (in Ukrainian).
3. Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha [About The Protection Of The Environment]: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine] vid 25 chervnia 1991 r. № 1264-XII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1991. № 41. St. 546 (in Ukrainian).
4. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [The Civil Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine] vid 16 sichnia 2003 r. № 435-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2003. № 40-44. St. 356 (in Ukrainian).
5. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [The Code of Civil Procedure of Ukraine]: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine] vid 18 bereznia 2004 r. № 1618-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2004. № 40-41, 42. St. 492 (in Ukrainian).
6. Tsvilnu kodeks Rossiyskoy Federatsii [The Civil Code of the Russian Federation] <http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_5142/ec459f13483f7f47883f57fda6aace1b2cb86ac4/> accessed 20 March 2018 (in Russian).

Bibliography

Authored books

7. Osgood C and Suci G and P Tannenbaum, *The Measurement of Meaning* (University of Illinois Press 1957) (in English).
8. Seneca J and Taussig M, *Environmental Economics. Englewood Cliffs* (Prentice Hall 1973) (in English).
9. Donchenko O ta Romanenko Y, *Arkhetypy sotsialnoho zhyttia i polityka (Hlybynni rehulyatyvy psykhopolitychnoho povsyakdennia): monohrafiia [Archetypes of Social Life and Politics (Deep Regulating the Psycho-political Everyday Life): Monograph]* (Lybid 2001) (in Ukraine).
10. Nasledov A, *Matematicheskiye metody psikhologicheskogo issledovaniya. Analiz i interpretatsiya dannykh: uchebnoe posobie [Mathematical Methods of Psychological Research. Analysis and Interpretation of Data: Training Manual]* (Rech' 2004) (in Russian).
11. Petrenko V, *Vvedeniye v eksperimental'nyu psikhosemantiku: issledovaniye form reprezentatsii v obydenom soznanii [Introduction to Experimental Psychosemantics: the Study of the Forms of Representation in Ordinary Consciousness]* (Izdatelstvo MGU 1983) (in Russian).
12. Sidorenko Ye, *Metody matematicheskoy obrabotki v psikhologii [Methods of Mathematical Processing in Psychology]* (Rech' 2003) (in Russian).
13. Vasilyuk F, *Psikhologiya perezivaniya (analiz preodoleniya kriticheskikh situatsiy) [Psychology of experience (analysis of overcoming critical situations)]* (Izdatel'stvo MGU 1984) (in Russian).

Journal articles

14. Samuelson P, 'The Pure Theory of Public Expendure' (1954) 36 Review of Economics and Statistics (in English).
15. Vakulenko O ta Frolov M, 'The Notion of "Moral Harm" as an Interdisciplinary Category: the Ways of Solving the Problem of Reimbursement' [2017] 12(18) Eurasian Academic Research Journal 1 (in English).
16. Sorokina S, 'Stoimost' zhizni cheloveka kak integral'nyy pokazatel' otnosheniya gosudarstva k chelovecheskomu kapitalu' ['The Cost of Human Life as an Integral Indicator of the Relationship of the State to Human Capital'] (2012) 11 Meditsinskiye novosti (in Russian).

Oleksandr Vakulenko

LEGAL, PSYCHOLOGICAL AND SOCIO-ECONOMIC ASPECTS
OF MORAL DAMAGES TO COMMUNITY

ABSTRACT. The issue of moral damages caused to a community (in particular, in case of environmental offenses) and the establishment of the fact that such damages have been caused, their factors and the extent of such damages is extremely relevant today. At the same time, compensation for moral damages and the methods to calculate it are among the most difficult issues in legal practice. In different countries it is solved in a different manner; in Ukraine, after the methodology of O. Erdelevskiy has been suspended, the issue of compensation for moral damages is becoming increasingly important. Especially when it comes to class actions. In this regard, obvious is the need for theoretical and methodological developments in this area.

The purpose of the article is to analyze the legal, psychological and socio-economic aspects of such an issue as moral damages to community, and also to develop (on a practical basis) an alternative method for calculating a respective compensation which may be further converted into a monetary equivalent.

It is established that the procedural tools and legal uncertainty existing in the law of substance today are not conducive to the development of the institute of environmental class-action in Ukraine, although the right of environmental national public organizations to class-action is guaranteed by a special law (article 21 of the Law of Ukraine "On Environmental Protection" and the Law of Ukraine "On Non-Governmental Organizations"). Thus, if a community sustains damages, it may choose a class form to protect its rights, thus becoming the subject of compensation. The principle and mandatory aspect in such a case is only the indication of the boundaries of the class by space, time and other circumstances. Such a group (Non-Governmental Organization "Foundation for Overcoming the Consequences of the Vasilkiv Tragedy") requested the Association of Psychologists of Ukraine (hereinafter – APU) to develop the methodological tools for determining the amount of moral damages caused to victims. Since only a court may establish the fact that moral damages are caused, our task was to determine the extent of moral suffering experienced by victims as a result of a man-made disaster and to identify the levels of severity of the post-traumatic stress disorder. The APU specialists carried out such a study for several months on the basis of theoretical analysis of the issue and

Олександр Вакулєнко

methodological justification of the diagnosis of the severity and depth of moral suffering experienced by members of the community. The article presents in detail the algorithm of the study and its results.

Based on the work performed, a formula for monetization of moral damages caused to the community was developed. Proceeding from the Civil Code of Ukraine and the general court practice in respect of determining moral damages, we used a number of psychological coefficients and for a monetary basis we took the arithmetic mean of the summed minimum wages for the time elapsed after the man-made disaster. The article substantiates the validity of the professional opinion based on the aggregate results of the psychodiagnostic procedures which were performed and provides the final formula for monetization of moral suffering. The author also gives reasons for the importance of socio-psychological and socio-economic aspects of the issue.

KEYWORDS: moral damages; moral suffering; environmental law; class action; psychodiagnosics; monetization.